

УДК 374.7

УНІВЕРСИТЕТ ТРЕТЬОГО ВІКУ ЯК МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ОСІБ ЛІТНЬОГО ВІКУ В СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО

Т. В. Скорик, І. С. Шевченко

*Чернігівський національний технологічний університет,
вул. Незалежності, 68, м. Чернігів, Україна, 14026,
e-mail: tamskorik@yandex.ru*

У статті розглянуто особливості соціальної інтеграції осіб літнього віку шляхом включення їх до освітнього простору університетів; узагальнено досвід «університетів третього віку» в Україні та за кордоном; наведено результати емпіричного дослідження соціально-педагогічного ефекту «університету третього віку».

Ключові слова: геронтосоціологія, людина літнього віку, соціальна інтеграція, університет третього віку.

Постановка проблеми. Старіння населення є однією із глобальних проблем у сучасному світі, тому суспільство має взяти на себе зобов'язання вирішити проблеми соціального захисту та матеріального забезпечення цієї категорії людей. Ці питання вирішуються як на рівні держави, науки, так і на рівні різних соціальних інститутів. Так, геронтосоціологія спрямовує свої зусилля на пошук шляхів оптимізації становища літніх людей у сучасному суспільстві, аналізу соціальних детермінант біологічного та психологічного старіння, впливу різних факторів на прискорення чи уповільнення процесів старіння.

На думку одного із провідних геронтосоціологів В. Д. Альперовича [1], соціальні проблеми людей літнього віку, їх соціальний статус, місце у сучасному суспільстві, в соціальній структурі різних соціальних систем, в сім'ї, взаємодія з іншими віковими групами, зміни в структурі особистості – все це стає предметом спеціальних соціологічних досліджень. Нині ці питання перебувають у центрі уваги багатьох соціальних інститутів і дослідницьких програм, спрямованих на наукове обґрунтування та розроблення стратегій забезпечення самореалізації людини літнього віку в сучасному суспільстві.

Проблема самореалізації в старості є не тільки науково актуальною, але й життєво значущою, оскільки традиційно старість сприймається як вік втрат, туги і самотності. У зв'язку з цим відбувається постійний пошук нових форм, методів та технологій соціальної роботи з людьми літнього віку з метою якомога більш ефективного вирішення проблем соціальної адаптації та інтеграції. Однією із новітніх форм соціальної роботи з людьми літнього віку є надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», яку можна розглядати як одну із сучасних форм соціальної інтеграції осіб літнього віку.

Актуальність дослідження «Університету третього віку» як інноваційної моделі інтеграції людей літнього віку обумовлюється широким розповсюдженням даної по-

слуги як на громадській засадах, так і на рівні державних установ, з одного боку, а з іншого – відсутністю емпіричних досліджень особливостей самореалізації людини літнього віку в умовах «Університету третього віку», які дозволили б узагальнити та уніфікувати існуючі напрацювання даного напрямку соціальної роботи.

Стан розроблення проблеми. Останнім часом з'явилося чимало наукових публікацій, що характеризують соціальне та психологічне самопочуття людей літнього віку, їхній спосіб життя, участь у громадській роботі та особливості соціальної роботи з ними. Ці проблеми аналізують у своїх працях З. Бутуєва, І. Мечников, В. Фролькіс, М. Єрмолаєва, Т. Козлова, О. Краснова, О. Лідерс, Є. Холостова, В. Шапіро, Т. Коленіченко та ін.

Значно підвищився інтерес науковців стосовно досліджень освіти дорослих: О. Вербицький, С. Вершловський, М. Громкова, С. Змеєв, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська й ін. Проте розробленість проблеми освіти людей літнього віку на сьогодні є не достатньою. Існують окремі публікації, що висвітлюють теорію й практику навчання, особливості, специфічні форми й методи: О. Агапова, О. Огієнко, Л. Лук'янова, Т. Кононігіна, А. Капська, Т. Скорик та ін.

Мета статті – дослідження соціально-педагогічного ефекту соціальної послуги «Університет третього віку» як сучасної моделі інтеграції осіб літнього віку у сучасному суспільстві.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в тому, що вперше емпірично досліджено компоненти навчального процесу «Університету третього віку», визначено освітні інтереси людей літнього віку, пріоритетні форми та методи навчання людей літнього віку, проаналізовано соціально-педагогічний ефект «Університету третього віку» як сучасної моделі інтеграції людей літнього віку в сучасному суспільстві загалом.

Теоретична значущість дослідження полягає у теоретичному осмисленні та науковому обґрунтуванні освітнього простору «Університету третього віку» як інноваційної форми соціальної роботи, спрямованої на поліпшення якості життя літніх людей.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Визнаючи питання старіння одним з головних досягнень і, водночас, одним з основних викликів ХХ сторіччя, Організація Об'єднаних Націй провела у 1982 році Всесвітню асамблею з проблем старіння, а Генеральна Асамблея схвалила Міжнародний план дій щодо проблем старіння. У 1990 році Асамблея проголосила 1 жовтня Міжнародним днем людей похилого віку, а через рік прийняла «Принципи ООН стосовно людей похилого віку», на реалізацію яких спрямована соціальна робота з даною категорією населення. Принципами соціальної роботи з людьми літнього віку було визначено: незалежність; участь, що передбачає бути залученими до життя суспільства, брати активну участь у розробці й здійсненні політики, яка безпосередньо стосується їхнього добробуту, ділитися своїми знаннями і досвідом з представниками молодого покоління та інше; догляд; реалізація внутрішнього потенціалу, тобто можливість для всебічної реалізації свого потенціалу та інше; гідність [2]. Ці принципи лежать в основі методів, технологій та відповідних форм соціальної роботи з людьми похилого віку.

Серед основних форм соціальної роботи з людьми літнього віку виділяють: матеріальну допомогу, яка включає пенсії та допомоги; натуральну підтримку у

вигляді продуктів харчування, палива, медикаментів, засобів гігієни тощо; покращення соціальних умов, соціальне обслуговування вдома та в стаціонарних установах; психолого-соціальну підтримку у вигляді консультацій різного характеру; організацію культурного дозвілля; освітні послуги тощо. Так, однією з активних форм соціальної адаптації людей літнього віку до нових умов життєдіяльності може бути залучення до освітніх форм діяльності, що спрямовані на саморозвиток та самореалізацію особи літнього віку в освітньому середовищі.

Освіта людей літнього віку виступає структурним елементом безперервної освіти та має власні концептуальні засади, які вимагають врахування характерних психофізіологічних змін особи при оптимально-позитивному старінні. До таких змін відносять уповільнення реакцій при більшій і швидшій стомлюваності, погіршення здатності до сприйняття, звуження обсягу та зменшення тривалості зосередження уваги, труднощі розподілу і переключення уваги, зниження здатності до концентрації уваги, підвищена чутливість до сторонніх перешкод, деяке зменшення можливостей пам'яті, ослаблення тенденції до «автоматичного» запам'ятовування, труднощі відтворення отриманої інформації. Зважаючи на такі особливості необхідно структурувати програму навчання та враховувати психолого-педагогічні умови організації процесу навчання людей похилого віку. Так, викладач у своїй діяльності керується такими вимогами:

- створення позитивної, комфортної атмосфери навчання;
- врахування досвіду студентів;
- вияв поваги, толерантності, врахування вікових фізіологічних та психічних порушень слухачів;
- вивчення потреб та інтересів студентів, та на їх підставі розроблення програми й змісту навчання;
- залучення студентів до розроблення програми навчання та проведення занять (особливо практичного спрямування);
- постійний моніторинг занять з метою коригування змісту і методів навчання [3, с. 95–96].

Освіта людей літнього віку від початку базувалася на навчальних програмах для дорослих, які згодом були модифіковані, шляхом введення специфічних дисциплін для людей похилого віку. На сьогодні в східно- та західноєвропейських країнах існує багато різних за структурою моделей науково орієнтованої неперервної освіти. У навчальних програмах, розроблених для старших дорослих, використовуються різні терміни: навчання старших дорослих, університети третього віку, наукова неперервна освіта для старших дорослих. Структура програм для студентів поважного віку залежить від національних, регіональних умов, кадрового забезпечення та фінансування. У деяких країнах навчання людей третього віку інтегроване переважно в університетах (Австрія, Німеччина, Польща), в інших країнах є автономним (Італія) або кооперативно прив'язаним до університетів (Словенія). Але загалом моделі освіти, терміни, структури програм відображають види інституцій, які сприяють, або забезпечують освіту людей похилого віку та їх мету, яку вони ставлять зараз перед собою чи ставили на момент створення.

Спочатку університети третього віку були інституцією, яка набула поширення на франкомовних територіях, зокрема у Франції, Бельгії, Швейцарії, Квебеку, а згодом

розповсюдилась і в європейських та скандинавських країнах: Італії, Іспанії, Польщі, Швеції, Фінляндії. На початку 80-х років університети третього віку поширилися в англomовних країнах: Великій Британії, а пізніше і в Австралії, Новій Зеландії, на Мальті та Кіпрі. Звісно, в кожній країні, в тій чи іншій мірі, трапляються розходження в організації та впровадженні ідеї навчання людей літнього віку, але основні передумови навчання спільноти третього віку залишаються загальними.

Міжнародний досвід реалізації «Університетів третього віку» узагальнено може бути відображений у 5 моделях [4]: західноєвропейська або «Vellas»-модель, яка тісно пов'язана з університетом, або є його складовою частиною; англосаксонська модель, яка особливо практикується в Великій Британії та різних англomовних країнах, де домінують рисою є самоорганізація в навчанні; північноамериканська франкомовна модель наслідує «Vellas»-модель, проте з вагомою участю студентів у плануванні курсів; південноамериканська модель на основі «Vellas» із залученням до навчання переважно всього населення літнього віку; китайська модель сфокусована на житті спільноти та збереженні традиційної культури.

Аналіз літератури стосовно досвіду реалізації університету третього віку дав можливість з'ясувати, що вперше методологія створення «Університетів третього віку» в Україні була розроблена інститутом геронтології в 1985 році для підприємств радянського періоду як підготовка людей передпенсійного віку до виходу на пенсію та збереження при цьому соціальної активності, але на сьогодні вона практично не реалізовується [5].

Сучасний стан реалізації «Університетів третього віку» характеризується двома рівнями: державним та недержавним. До першого можна віднести обласні, муніципальні, районні управління і територіальні центри та їх партнерів, на базі яких реалізується «Університет третього віку». Вищі навчальні заклади виступають партнерами територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) в містах Чернівці – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, в Дніпропетровську – Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, в Дніпродзержинську – Дніпродзержинський державний технічний університет, у Львові – Львівський державний університет фізичної культури, у Кременчузі – Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету економіки і права, в Чернігові – Чернігівський національний технологічний університет. Стосовно представників недержавної форми власності, то в Україні представлені «Університети третього віку» засновані:

1) національними громадськими організаціями:

- «Університет третього віку» в Києві за сприяння громадського руху «Кияни передусім!» та Віктора Пилипишина;
- три Університети для людей похилого віку – в містах Львів, Стрий та Івано-Франківськ, що діють при «Справі Кольпінга» України («Справа Кольпінга» – недержавна громадська організація християнсько-соціального напрямку);

2) рухами або благодійними фондами в партнерстві з іноземними спонсорами, наприклад представником засад співпраці національних та іноземних недержавних організацій є «Школа для тих, кому за... 70» (м. Харків). Її організатори – німецький фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» та Всеукраїнський благодійний фонд «Турбота про літніх в Україні»;

3) фінансовими структурами, прикладом організації є експеримент соціальної стратегії банку «Надра», який відкрив перший фінансовий Пенсійний клуб. У цьому клубі представники старшого покоління можуть отримувати безкоштовні консультації з питань фінансів і заощаджень, а також приємно проводити час у колі своїх товаришів, заводити нові знайомства, обговорювати останні новини і навіть займатися творчістю;

4) навчальними закладами недержавної форми власності, зокрема Навчально-науковий Інститут магістерської підготовки та післядипломної освіти з жовтня 2009 року розпочав навчання осіб «третього віку»;

5) фізичними особами. Саме так була створена Комп'ютерна академія – сайт, на сторінках якого можна знайти відповіді на багато питань про користування ПК та Інтернетом. Проект «Комп'ютерна академія для пенсіонерів» створив військовий лікар на пенсії – Сергій Георгійович Авдевнін.

Отже, система «університетів» є досить широко розповсюдженою, але на сьогодні недостатньо емпіричних матеріалів, які дали б змогу уніфікувати напрацьований досвід, створити методичну базу, яка б організувала процес створення «Університетів третього віку» як інноваційної форми соціальної роботи з людьми літнього віку та сучасної моделі інтеграції людей літнього віку у суспільство.

Ми провели експериментальну роботу з метою дослідження соціально-педагогічного ефекту «Університету третього віку», що реалізується на базі Чернігівського національного технологічного університету. Базою емпіричного дослідження були дві групи слухачів, що перебувають на обслуговуванні у Деснянському та Новозаводському територіальних центрах соціального обслуговування (надання соціальних послуг) районної в місті Чернігові ради. При цьому генеральну сукупність становили особи, які перебувають на обліку в територіальному центрі та виявили бажання стати слухачами «Університету третього віку», а вибірккову сукупність, 90 осіб, сформували слухачі «Університету третього віку», які відвідували заняття протягом двох навчальних років.

Серед компонентів навчального процесу в «Університеті третього віку» можна виділити: змістовий; цільовий; стимулюючо-мотиваційний; організаційно-регулюючий; оціночно-результативний.

Дослідження соціально-педагогічного ефекту «Університету третього віку» як аналізу сукупності вказаних компонентів навчального процесу здійснювалось на основі методики анкетування С. П. Архипової, спрямованої на дослідження соціально-педагогічного ефекту курсів підвищення кваліфікації, адаптованої нами до умов «Університету третього віку» [6, с. 85] та методики глибинного інтерв'ювання на основі низки критеріїв. Ми виділили такі критерії аналізу соціально-педагогічного ефекту «Університету третього віку»: мотиваційний; організаційний; змістовий; методологічний; результативний.

Ці критерії характеризуються низкою показників, зокрема мотиваційний критерій, досліджуваний на основі глибинного інтерв'ювання включає такі показники:

- Загальний рівень організації навчання.
- Ставлення до навчання загалом.
- Мотив відвідування «Університету третього віку».

Організаційний критерій розкриватиметься на основі таких показників, як: форма навчання; місце навчання; час проведення занять; зручність занять.

Змістовий критерій включає такі показники: пріоритетні джерела інформації; рівень отримання загальнокультурних знань; рівень отримання знань, які сприяють особистісному зростанню; рівень отримання навичок спілкування; пріоритетні освітні напрямки.

Методологічний критерій включає такі показники: актуальність питань, що розглядаються; доступність та чіткість викладу матеріалу; використання новітніх засобів при організації навчання; рівень особистої активності (активні методи навчання); необхідність оцінювання в процесі навчання.

Результативний критерій включає такі показники: зростання рівня самооцінки людини похилого віку; рівень знань; можливість практичного застосування отриманих знань.

Означені критерії дали можливість визначити, що основними мотивами людей похилого віку стосовно участі в «Університеті третього віку» були: необхідність заповнення вільного часу у 48,7% респондентів; в цілому позитивне ставлення до навчання та надана можливість навчатись з боку територіального центру у 80% опитаних; прагнення спілкуватись та розширити коло знайомих – у 12,3%.

Аналіз переваг у виборі форм занять показав, що ефективними та найбільш ефективними формами виступають:

- індивідуальні заняття – для 16,7% опитаних,
- дискусії – для 30% опитаних,
- лекційні та практичні заняття – для 53,3% опитаних.

Ми встановили, що основною причиною пропусків занять є особисті проблеми (66,7%) та відсутність інтересу до теми конкретного заняття (23,3%).

Показник пріоритетного місця проведення занять встановив, що пріоритетним для 44,6% опитаних є проведення занять в різноманітних установах, залежно від теми занять. Але також можливими є проведення занять, як в територіальному центрі 24,3%, так і в спеціалізованому навчальному закладі 31,1%.

Змістовий критерій ми досліджували на основі оцінки діяльності «Університету третього віку» за напрямками:

- Отримання загальнокультурних знань – 38,3% оцінюють на відмінно.
- Отримання знань, які сприяють особистісному зростанню – 81,7% оцінюють на відмінно.
- Отримання навичок спілкування – 40% оцінюють на відмінно.

У процесі дослідження ми визначали, що перевага надається знанням в галузі охорони здоров'я, правовим, в області психології, а також знанням, які сприяють формуванню світоглядних позицій та мистецьким знанням.

Методологічний критерій відобразив показники:

- чіткість і якість викладу матеріалу – 95% респондентів задоволені повністю;
- проблемність (актуальність) тем – 63,3% респондентів задоволені повністю, 30% опитаних задоволені частково;
- доступність матеріалу для розуміння – 91,7% опитаних задоволені повністю;
- використання технічних засобів – 66,7% задоволені повністю, 28,3% задоволені частково, що вказує на недолік;

- самостійний вибір тем – 25% задоволені повністю, 55% задоволені частково, що вказує на недолік;
- емоційна атмосфера – 95 % опитаних задоволені повністю.

Результативний критерій відобразив показники:

- рівень знань – 62% слухачів зазначили, що знання та навички поглибились та розширились після навчання; решта слухачів вказали, що рівень їх знань і навичок не змінився, але їм цікавий сам процес колективного спілкування і обговорення;
- вплив на самооцінку – 98,3% опитаних відмітили позитивний вплив навчання на рівень самооцінки, вони стали більш впевнено себе почувати в сучасному соціумі, особливо це пов'язують із набутими навичками користувача ПК та мережею Інтернет;
- задоволеність від навчання – 96,7% респондентів задоволені навчанням, відмічають підвищення емоційного тону, бажання мати привабливий зовнішній вигляд, більш продуктивну організованість їх вільного часу.

Таким чином, проведене дослідження дало можливість визначити соціально-педагогічний ефект «Університету третього віку», який полягає у такому:

- Розширенні обсягу знань після навчання.
- Підтримці активної життєвої позиції (бажання продовжити навчання).
- Підвищенні рівня самооцінки слухачів.
- Можливості застосування отриманих знань на практиці.
- Позитивній динаміці адаптації людини похилого віку в сучасному суспільстві.
- Розширенні кола пізнавальних інтересів та можливостей комунікації.
- Загальному рівні задоволеності навчанням, покращенні психологічного та частково фізичного самопочуття.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, навчання людей літнього віку потребує особливої уваги як з боку організаторів, так і з боку учасників навчального процесу. Ці особливості впливають на вибір форм та методів навчання, а також визначають зміст навчальних занять. Показником ефективності та якісного рівня навчання є прояв людиною похилого віку активної життєвої позиції, здатність до самоосвіти, саморозвитку, збереження позитивного життєвого тону, бажання вести здоровий спосіб життя, прояв інтересу до інноваційної діяльності. Як підтвердило проведене дослідження, більшість слухачів є активними учасниками навчання, які проявляють інтерес до занять і до самостійної підготовки, здатні до сприйняття нового та із задоволення передають свій досвід, особливо молодому поколінню студентів. Це дає можливість стверджувати, що «Університет третього віку» можна характеризувати як одну із сучасних моделей інтеграції осіб літнього віку у сучасному суспільстві, яка шляхом активізації їхньої життєдіяльності в цілому поліпшує якість життя, а отже сприяє вирішенню демографічної проблеми активної старості.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого дослідження потребують теоретичні дослідження проблем старіння; пошук нових шляхів соціальної адаптації людей літнього віку; вирішення проблем підготовки фахівців, що працюють із людьми літнього віку; дослідження соціальних інститутів, що надають послуги людям літнього віку тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Альперович В. Д. Социогеронтологические теории / В. Д. Альперович // Актуальные проблемы истории, теории и технологии социальной работы : сборник статей / под ред. проф. П. Я. Циткилова. – Новочеркасск ; Ростов-н/Д : Пегас, 1998. – Вып. 1
2. Мадридский международный план действий по проблемам старения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/documen>
3. Скорик Т. В. «Університет третього віку»: концептуальні положення та досвід реалізації / Т. В. Скорик // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка / гол. ред. Носко М. О. ; Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів : ЧНПУ, 2012. – 212 с. – С. 94–98. – (Серія: Педагогічні науки ; вип. 104 ; т. 2.).
4. Дуликов В. З. Социально-культурная работа за рубежом : учеб. пособие / В. З. Дуликов. – М. : МГУКИ, 2003. – 156 с.
5. Геронтологічний інформаційно-консультативний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gicc.org.ua/navchannya-ta-rozsvagi.html>
6. Архипова С. П. Основы андрагогика : навч. посібник / С. П. Архипова. – Черкаси, 2002. – 95 с.

Стаття надійшла до редколегії 19.06.2014

Прийнята до друку 11.07.2014

**UNIVERSITY OF THE THIRD AGE AS MODEL OF SOCIAL
INTEGRATION OF PEOPLE OF ADVANCED AGE
IN MODERN SOCIETY**

T. V. Skoryk, I. S. Shevchenko

*Chernihiv National Technological University,
Nezalezhnosti Str., 68, Chernihiv, Ukraine, 14026,
e-mail: tamskorik@yandex.ru*

In the article it is considered features of social integration of people of advanced age by their inclusion in educational space of university; generalized experience of Universities of the third age in Ukraine and abroad; the results are adduced of empirical research of the socio-pedagogical effect «university». A University of the Third Age is a learning cooperative of older people, which enables members to share many educational, creative and leisure activities. Activities are organised mainly in small groups that meet regularly, often in each other's homes. Members, through sharing their knowledge, skills and experience, learn from each other. The dynamics of social changes causes a constant need of education, development of competences, and more and more often requalification, which force adult people to make an effort to educate themselves in different forms. Elderly people can use their free time for social, educational as well as physical activity. Universities of the Third Age, by creating proper conditions for development, education and integration, constitute the right space for meetings and self realization of retired people. The aims and guiding principles of the University of the Third Age are: to encourage and enable older people no longer in fulltime paid employment to help each other to share their knowledge, skills, interests and experience; to demonstrate the benefits and enjoyment to be gained and the new horizons to

be discovered in learning throughout life; to celebrate the capabilities and potential of older people and their value to society.

Keywords: gerontosociologiya, person of advanced age, social integration, University of the Third Age.

УНИВЕРСИТЕТ ТРЕТЬЕГО ВОЗРАСТА КАК МОДЕЛЬ СОЦИАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА В СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО

Т. В. Скорик, И. С. Шевченко

*Черниговский национальный технологический университет,
ул. Независимости, 68, г. Чернигов, Украина, 14026,
e-mail: tamskorik@yandex.ru*

В статье рассмотрены особенности социальной интеграции людей пожилого возраста путем включения их в образовательное пространство университета; обобщено опыт университетов третьего возраста в Украине и за рубежом; предложено результаты эмпирического исследования социально-педагогического эффекта «университета».

Ключевые слова: геронтосоциология, человек пожилого возраста, социальная интеграция, университет третьего возраста.